

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 32, Aralık 2018, s. 817-838

Murad SADYKOV

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Doktora
Öğrencisi, m-rutuli@hotmail.com

UMUM-HUSUS KAİDESİ VE TABERİ TEFSİRİNDE UYGULANMASI

Özet

Umum-husus kaidesi usul kaideleri arasında önemli yere sahiptir. Bu kaidenin önemi Tefsir usulü için de vazgeçilmezdir. Umum-husus kaidesi aracılığıyla şer'î nassların lügavi sınırları tespit edildiği gibi birçok dini hüküm daha da anlaşılır hale gelmektedir. Bilindiği üzere Kur'ân ayetleri genellikle umum üzere gelmiştir ve onların arasından husus ifadeli ayetlerin belirlenmesi Tefsir ilminin gayelerinden biridir. Klasik dönemden bu yana birçok tefsirde özellikle de ahkâm ayetleri açısından umum-husus kaidesi kendi önemini göstermiştir. Bu araştırmamızda meşhur müfessir İbn Cerir et-Taberî'nin *Câmiu'l-Beyan* adlı tefsirinde ayetleri te'vil ederken umum-husus kaidesinin uygulanmasını konu edindik. Öncelikle kaidenin usul açısından önemine sonra da Taberî tefsirinde uygulanması ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Umum, Husus, Tefsir Usulü, Taberî, Te'vil

THE RULES OMOUM-KHOSOUS AND APPLICATION IN TABARİ'S TAFSİR

Abstract

The objective of ooum-khousus is one of the rules in tafsir's of Tabari. The Tafsir of Ibn-ı Jarir at-Tabari (death 310/923) called *Jamiu'l-Bayan on Tawil-i Âyi'l-Quran* is the one book which has the Tafsir heritage of the İslam's first three centuries. The author's original commentaries, when he makes ta'wil, on the sections (ayat) is one of the important objects that creates him in heads' of the researchers and also readers', indispensable. As a successful commentator, Tabari, as he comments, on sections of Quran and at first hand when he uses the norms of Quran, sunnah, ijmâ at the same time. It is also

dispensable that the terms of omoum-khosous. For the fact that the omoum-khosous rules have become one of the important subjects which we found out in the following times. Our work which is on the rules of omoum-khosous was evaluated in the frame of Tafsir Methodology, and later become a source for a lot of Tafsir works.

Keywords: Ibn Jarir Tabari, Commentary of the Quran, Omoum, Khosous

GİRİŞ

Kur'ân'ın üstün özelliklerinden birisi de onun veciz bir üslupla az kelimeyle çok anlam ifade etmesidir. Nitekim Kur'ân'ın birçok yerinde tekil olarak gelen lafız aslında çoğul ifade eder ve bu durumun kıyamete kadar sürmesi söz konusudur. Ancak bazı durumlarda Yüce Allah'ın gayesinin anlaşılması için belli delillere dayanılarak genel ifadenin sınırlanması gereklilik arzeder. Bu yüzden, gerek Şâfiî'nin *er-Risale*'si gibi erken dönem ve gerekse de Zürkanî'nin *Menahilü'l-İrfan*'ı gibi son dönem usul eserlerinde umum-husus konusu genişçe ele alınmıştır. Zira usulcülerin hedefleri Yüce Allah'ın kelamıyla istidlalde bulunmak ve hükümlerin bina edilmesi için zemin hazırlamaktır. Aynı şekilde yüzeysel bakışta işkal gibi görünen ayetlerin çözümünde de ilgili kaidenin rolü büyüktür. Nitekim bunun örneklerine rivayet tefsir ekolünün imamı sayılan Taberî'nin tefsirinde sık sık rastlamak mümkündür.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bilindiği üzere Taberî tefsiri günümüze kadar tam ve eksiksiz bir şekilde ulaşan en kıymetli tefsirlerdendir. Her ne kadar akademik camiada Taberî tefsiri üzerine araştırmalar yapılsa da, Taberî'de umûm ve husûs kaidesi çalışılmamıştır. Biz bu makalemizde Taberî'nin ayetleri te'vil ederken ve aynı zamanda ayet hakkında varid olan çeşitli rivayetler arasından tercihte bulunurken umum-husus kaidesini nasıl tatbik ettiğini ana hatlarıyla tanıtacağız. Bunun için öncelikle kaidenin umum ve husus kavramlarını ele almak gerekmektedir.

A. Umûm

“Âmm” kelimesi “amme” fiilinin ismi fâilidir. Lügavi anlamda “amme” içine almak, kapsamak, yaymak ve şâmil olmak gibi anlamlara gelmektedir. Arapçada kullanımından örnekler vermek gerekirse “ammel mataru”-“yağmur her tarafa yağdı” veya “her tarafı kapsadı”, “ammel hatabu” – “bereket ve bolluk yayıldı” anlamlarına gelmektedir. Umûm kelimesi ise “amme” fiilinin masdarıdır ve “amme-yeummu-umûmen” şeklinde gelir. “Âmm” ve “umum” kavramları cümledeki konumuna göre bazen biri diğeri yerine kullanılsa da anlam açısından aralarında fark gözetilmemektedir.¹

İstilahi anlamına gelince bu konuda Alâuddîn es-Semerkandî umûmun “geride hiçbir şey bırakmaksızın bütün fertleri içine alan bir çokluk”, Cürcânî ise “bir defada tüm fertleri ihata eden ve içine alan lafız” anlamlarına geldiğini beyan etmişlerdir.² Râzî, Beyzâvî, Zerkeşî ve Sübkî'den oluşan başka bir grup usulcülere göre ise umûm kavramı “sözlük anlamına uygun

¹ İbn Manzûr Muhammed b. Makram el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, y.y.) 4:432.

² Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 539/1144), *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukul fî Usuli'l-Fıkh*, (Bağdat: Vizâretü'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'd-Dîniyye, 1987), 254; Ebü'l-Hasen Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî, *et-Tâ'rifât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 157.

olarak bir kullanımda ve bir vaz' ile bütün fertleri (müsemmaları) istisnasız olarak kapsayan lafız'' olarak tanımlanmaktadır.³

İbn Kudâme ve Suyûtî ise umûmun ''kendisi için uygun olan şeylerin tamamını içerisine alan bir lafız'' olduğunu söylemişlerdir.⁴ Nitekim Abdülaziz el-Buhârî ve Neseffî'ye göre tarifteki ''lafız''dan maksat, umûmun çoğul sîğaları gibi lafzı itibariyle umûma delalet etmesidir. Bu aynı zamanda umûmun bir defada manası itibariyle de umûma delalet edebileceğini göstermektedir: Ordu, kavm, ins vb. kelimeleri gibi. Bu lafızlar sîga itibariyle değil, manaları açısından umûmdurlar ve kendilerine uygun manaları çoğul bir şekilde kapsamına alırlar.⁵ Bu tariflerden yola çıkarak, başında kül (her) ve cemî' (bütün) kelimeleri veya cins ifade eden lâm-ı ta'rif bulunan lafızlar, cins isimleri, izâfetle mârifet olan tekiller, sorular, ism-i mevsuller, şart isimleri, olumsuz cümledeki belirsiz (nekre) kelimeler ve benzerleri Arap dilinde umûmilik ifade ettiği söylenebilir.⁶ Meselâ el-Bakara Suresi'nin 2/275. ''Yüce Allah alışverişi helâl, ribâyı ise haram kılmıştır'' ayetindeki ''alışveriş'' (el-bey') kelimesi bütün alışveriş çeşitlerini içine alır veya aynı surenin 282. ''Şüphesiz Yüce Allah her şeyi bilendir'' âyetindeki ''herşey'' lafzı gizli, açık, geçmiş ve gaybi bilgiler olmak üzere her türlü bilgiyi kapsamına almaktadır. Ayrıca lafzın umûmi oluşunu sebebin husûsi olması engellemez. Bu bakımdan münferit olaylar veya özel sorular üzerine nâzil olan âyetlerdeki umûm veya husûs lafızlar genelde umûm ifade etmektedir.

B. Husûs

''Hâss'' kelimesi ''hassa'' fiilinin ismi fâilidir. Lügavi anlamda ''hassa'', tek kalmak, ayrılmak, temyiz etmek, birini diğerlerinden üstün tutmak, bir nesnede bulunup diğerlerinde bulunmamak ve tek başına yapmak gibi anlamlarına gelmektedir. Binaenaleyh kelimenin asıl lügavi anlamına gelince, bir şeyin bir şeyle ya da kişinin herhangi bir durum ile ya da nesneyle özgünleşmesi demektir. Nitekim kullanımına Arap dilinden örnek verecek olursak ''hassa'r-raculu''-''Kişi, tek başına egemen oldu'' denir. Husûs kelimesi ise ''hassa'' fiilinin masdarıdır, ''hassa-yahussu-husûsen'' şeklinde gelir. ''Hass'' ve ''husus'' kavramları cümledeki konumuna göre bazen biri diğerinin yerine kullanılsa da anlam açısından aralarında fark gözetilmemektedir.⁷

³ Muhammed b. Amr b. Hüseyin er-Râzî (ö. 606/1209), *el-Mahsûl fî İlmi'l-Usûl*, thk. Taha Cabir Ulvânî (Riyad: y.y., 1400/2000), 2:309; Nâsiruddin Ebu'l-Hayr Abdullah el-Beyzâvî (ö. 685/1286), *Minhâcü'l-Vusûl*, thk. Abdurrahim b. Hasan b. Ali İsnâvî (Beyrut: Dâru'lKutubi'l-İlmiyye, 1420/1999), 180; Tâcuddin Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Takıyyüddin es-Sübkî (ö. 771/1370), *Cem'u'l-Cevâmî'*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.s.), 2:641; Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), *el-Bahru'l-Muhîl fî Usûli'l-Fıkh*, (Beyrut: Dâru'l-Kutub, 1414/1994), 4:5.

⁴ İbn Kudâme Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî (ö. 670/1223), *Ravzatü'n-Nâzir ve Cennetü'l-Münâzir*, thk. Abdülkerim b. Ali Nemle (Riyad: Mektebetü'rRüşd, 1413/1995), 1:120; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Kahire: y.y., 1415/1996), 2:48.

⁵ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 1:33; Neseffî, *Şerhü'l-Müntehab*, 1:41.

⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111), *el-Menhûl min Ta'likât'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan Hitû (Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1400/1980), 1:138; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzir ve Cennetü'l-Münâzir*, 2:10; Şehâbeddin Ahmed b. İdris el-Kârâfî (ö. 684/1285), *el-İkdü'l-Manzûm fî'l-Husûsi ve'l-Umûm*, drs. ve thk. Muhammed Alevî (Bensar: Dâru'l-Beyza, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1418/1997), 1:453, 546; Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, (Bağdat: Dâru'r-Ravzâ, 1393/1973), 253-258.

⁷ İbn Fâris Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Zekerıyya el-Kazvîni (ö. 395/1004), *Mekâyisü'l-Lügâ*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Cebil, 1420/1999), 2:152. Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 1:127; Râğıb Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 502/1108), *el-Müfredât fî Ğâribi'l-*

Istilahi anlamına gelince husûs umûmun karşıtıdır. Yani husûs, anlam alanını sınırlamaksızın, kendisine uygun fertleri kapsamına almayan lafızdır.⁸ Tefsir ve Fıkıh usullerinin ortak terimi olan husûsun farklı tanımları yapılmıştır. Mesela, Pezdevî husûsu “tek başına ve iştirak olmadan tek bir mana için konulan her lafız ve tek başına belirli fertler için vazolunan her isim.” şeklinde tarif etmiştir.⁹ Tanımdaki “vazolunan” kaydından amaç kelimenin bir mana karşılığında konulması veya bizzat lafzın gerektirdiği bir mana karşılığında belirlenmesidir.¹⁰

Usûlcülerin çoğunluğuna göre sayı isimleri de husûs tanımına girmektedir. Çünkü bir sözcüğün asıl anlamı vazolunduğu manadır ve bu manadaki tekil veya çoğul, onun vasıflarının tek veya çok olmasına bağlıdır. Binaenaleyh sayı isimleri içerisinde her ne kadar çokluk bulunmakta ise de, bu isimler gösterdikleri miktarların tamamına birden vazolunmuşlardır. Dolayısıyla onların tamamı hükmen “bir” demektir. Hâlbuki müşterek, iki ve daha fazla anlam için konulmuştur. Husus kavramının tarifindeki “tek başına” kaydından amaç lafzın dış âlemde çeşitli fertleri bulunup bulunmamasına bakılmadan onun "bir" olması itibariyle tek bir manayı içermesidir. Bu tanımlama kaydı umûmu tanım dışında bırakmaktadır. Çünkü husûsun fertleri arasında umûmdaki gibi müştereklik yoktur. Diğer taraftan tesniyenin de (ikil) bu tanım içine girdiği söylenebilir. Zira tesniyede de fertler arasında müştereklik kastedilmez. Serahsî, Pezdevî tarafından yapılmış tarifin birinci bölümündeki “tek bir mana için” yerine “belli bir mana için” söylemiştir. Ancak tanımın ikinci bölümünü ise olduğu gibi almıştır.¹¹ Bu iki usulcü, hususun beyan açısından kendisinde herhangi bir tasarrufa ihtimali bulunmadığını ve onun bizâtihi açık olduğunu kabul etmişlerdir.¹² Ancak Gazzâli, husûs niteliğinin yalnızca lafızlara ait olduğunu, mana ve mefhumların umûm niteliğine sahip olmadığını söylemiştir.¹³ Gazzâli husûsu, ihtiva ettiği mana sebebiyle diğer birtakım manaların kendi içine giremediği bir lafız olarak görmektedir. Ona göre zatı sebebiyle has olan (has lizatihi) bir kelime parçalanamayan “tek bir” gibidir. Herhangi bir varlığa nisbetle husûs olan ise kendisinden üst seviyedekilere göre husûs, aşağıdakilere nisbetle umûmdur. Mesela, “insan” kelimesi “hayvan” lafzına nisbetle husûs, “erkek” kelimesine göre ise umûmdur.¹⁴

Bazı usulcüler tarafından söylenen hâs ile husûs arasındaki farklara değinmek gerekirse, usulcüler arasında hâkim olan görüş bu iki kavramın sözlük ve terim bakımından aynı manalara gelmesidir.¹⁵ Nitekim bu konuda Ebû'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044) sözlükte “tek kılmak,

Kur'ân, thk. M. Seyyid Keylânî (Kahire: y.y., 1382/1961), 284; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhaniddîn Abdillâh et-Teftâzânî (ö. 792/1390), *Kitâbu't-Telvîh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1957), 1:32;

⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 452-454; Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 1:104-106.

⁹ Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdilkerim el-Pezdevî (ö. 482/1089), *Kenzü'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl*, thk. Said Bektaş (Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1436/2014), 1:30-31.

¹⁰ Alâuddîn Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 730/1330), *Keşfu'l-Esrâr fi Şerhi Usuli'l-Pezdevî*, thk. Hasan Hilmi Rizevi (İstanbul: Mektebe-i Sanâyi Matbaası, 1307/1890), 1:30; Pezdevî'nin *Usulü'l-Pezdevî* adlı kitabının şerhidir.

¹¹ Serahsî, *Usûl*, 1:124.

¹² Pezdevî, *Kenzü'l-Vusul*, 1:79; Serahsî, *Usûl*, 1:128.

¹³ Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâli, *el-Mustesfa min İlmi'l-Usûl*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1326/1907), 2:32.

¹⁴ Gazzâli, *el-Menhûl*, 162.

¹⁵ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1385/1966), 28.

iştiraki gidermek’’ manalarına gelen hâs kelimesinin husûs ile aynı manada olduğunu ve tek bir varlık ‘‘ayn’’ için vazedildiğini söylemiştir.¹⁶

Husûsla ilgili tariflerin bu kadar tanımlarını yeterli gördük. Nitekim yukarıda verdiğimiz tanımlar bize husûs'un tanımı ve mahiyeti hakkında genel bir kanaat oluşturmaktadır. Meşhur usûlcü ve *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserin sahibi Zerkeşî'ye göre, umûm ve husûs başlıkların zikrinden esas maksat tahsis kaidesi olsa gerek. Çünkü bu konu anıldığında ilk akla gelen umûmun tahsisidir demiştir.¹⁷ Özetleyecek olursak, husûsun ‘‘tek bir vaz ile tek bir manayı ifade etmek üzere konmuş olan ve tek bir ferde veya sınırlı sayıdaki şahıslara delalet eden lafız’’ olduğu anlaşılmaktadır. Mahmut, erkek, kadın, beş, on, yüz, bin gibi.

II. KUR'AN'DA UMUM VE HUSUS

A. Kur'an'da Umum Sîgalar

Burada umûm sîgalardan kastedilen, Arap dilinde ‘‘istiğrâk, istifâb ve şumûl’’ anlamlarına gelen ‘‘içine alma’’, ‘‘kapsama’’, ‘‘umûmiyet ve genelleştirme’’ye delalet eden lafızlardır. Benzeri umûm lafızların sayısı oldukça çoktur, o kadar var ki meşhur usulcü Karâfi bu sayıyı iki yüz elliye kadar ulaştırmaktadır. Ancak burada en önemlileri ele alınacaktır.¹⁸

1. Gayri Ahdî Elif ve Lâm ile Mârifeye Olan İsim. Bunlar üç kısımdır:

a) Müzekker veya müennes olan müfred lafızlar: (الزانية والزاني)¹⁹

b) Cem-î teksir veya cem-î sâlim, müzekker veya müennes olan cemî' lafızlar:

(هُدًى للمتقين)²⁰ ، (والمطلقات يتربصن بأنفسهن ثلاثة قروء)²² ، (وتقطعت بهم الأسباب)²³

c) Müfredi olmayan cins isimler: (التراب ، الناس ، الحيوان ، الماء)²³ (من بعد ما بيناه للناس)

2. Marifeye Muzâf Olan İsimler. Bunlar da üç kısımdır:

a) Marifeye muzâf olan cemi lafızlar: (يا أيها الذين آمنوا لا تحلوا شعائر الله)²⁴ ، (واللات الاحمال)²⁵

b) Marifeye muzâf olan cins isimler: (أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةٌ الصِّيَامِ)²⁶

c) Marifeye muzâf olan müfredler: (وَاسْتَفْزِرُوا مِنْ إِسْنَطَعْتِ مِنْهُمْ بِصَوْتِكُمْ)²⁷

¹⁶ Ebu'l-Hüseyn, *el-Mu'temed*, 1:251; İbn Manzûr Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1410/1990), 7:24-26.

¹⁷ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîtu fi Usûli'l-Fıkh*, 4:325.

¹⁸ Ayrıca bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]), *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1372/1973), 1:151-154; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111), *el-Menhûl min Ta'likât'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan Hîtû (Dimâşk: Dâru'l-Fıkr, 1400/1980), 1:138; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzir ve Cennetü'l-Münâzir*, 2:10; Şehâbeddin Ahmed b. İdris el-Kârâfi (ö. 684/1285), *el-İkdü'l-Manzûm fi'l-Husûsi ve'l-Umûm*, drs. ve thk. Muhammed Alevî (Bensar: Dâru'l-Beyza, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Suûni'l-İslâmiyye, 1418/1997), 1:453, 546; Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, (Bağdat: Dâru'r-Ravzâ, 1973), 253- 258.

¹⁹ en-Nûr 24/2.

²⁰ el-Bakara 2/2.

²¹ el-Bakara 2/166.

²² el-Bakara 2/228.

²³ el-Bakara 2/159.

²⁴ et-Talak 65/4.

²⁵ el-Mâide 5/2.

²⁶ el-Bakara 2/187.

3. Şart Edatları. Umûm ifade eden şart edatları:

- a) (مَنْ) - Akıllılar için umûm ifade eder: (فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرًا لِسَعْيِهِ)²⁸
- b) (مَا) - Gayri akıllılar için umûm ifade eder: (مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ)²⁹
- c) (إِذَا) - Zaman için umûm ifade eder: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ)³⁰
- d) (حَيْثُ) - Mekân için umûm ifade eder. Genelde ما ile gelir: (وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ)³¹
- e) (أَيْنَ) - Şartiyye: (فَأَيْنَمَا تُولَّوْا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ)³²
- f) (مَهْمَا) - Şartiyye: (وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ)³³

4. İstifham Edatları

- a) (مَنْ) - Soru tüm akıllılara yöneliktir: (مَنْ ذَا الَّذِي يَفْرِضُ اللَّهُ قَرَضًا حَسَنًا)³⁴
- b) (مَا) - Soru gayri akıllılara yöneliktir: (مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ)³⁵
- c) (أَيْنَ) ve (أَى) - Soru tüm mekânlara yöneliktir: (فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ)³⁶، (قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكَ هَذَا)³⁷
- d) (مَتَى) ve (أَيَّانَ) - Soru tüm zamana yöneliktir:
- (يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ)³⁸، (وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)³⁹
- e) (كَمْ) ve (أَيُّ) - Soru umûmilik ifade eder:
- (قَالَ كَمْ لَبِئْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدِدَ سِنِينَ)⁴⁰، (أَيْكُمْ بَأْيُنِي بِعَرْشِهَا)⁴¹

5. İsm-i Mevsuller

- a) (مَنْ) - Akıllılar için kullanılır:

(فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا)⁴²

Bazen de gayri akıllılar için kullanılır:

(فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ)⁴³

- b) (مَا) - Genelde gayri akıllılar için kullanılır:

(وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ)⁴⁴

²⁷ el-İsrâ 17/64.

²⁸ el-Enbiyâ 21/94.

²⁹ en-Nahl 16/96.

³⁰ el-Enfâl 8/24.

³¹ el-Bakara 2/144.

³² el-Bakara 2/115.

³³ el-A'râf 7/132.

³⁴ el-Bakara 2/245.

³⁵ el-Enbiyâ 21/52.

³⁶ Âl-i İmrân 3/37.

³⁷ et-Tekvîr 81/26.

³⁸ el-Kiyâme 75/6.

³⁹ Yûnus 10/48.

⁴⁰ en-Neml 27/38.

⁴¹ Yûnus 10/48.

⁴² el-Ankebût 29/40.

⁴³ en-Nûr 24/45.

Bazen de her ikisi için kullanılır:

(لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى)⁴⁵

c) (أَلْتِي) ve (أَلَّذِي) - Tesniye ve cemi'leri de dâhil:

(تُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ) ، (وَالَّذِينَ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَادُّوهُمَا) ، (وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ)⁴⁶

(وَالَّتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاجِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ) ، (اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا)⁴⁹

6. Umûmun Te'kidi İçin Kullanılan Lafızlar: (كل ، جميع ، كافة)

(كل نفس ذائقة الموت) ، (فسجد الملائكة كلهم أجمعون)⁵²

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ)⁵³

7. Nefiy, Nehiy, Duâ ve İstifhâm Sonrası Nekrenin Umûm Bildirmesi

a) Nefiy sonrası nekre: (وَلَا يُعِيلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ)⁵⁴

b) Nehiy sonrası nekre: (وَلَا تُطِيعُ مِنْهُمْ أَيْمًا أَوْ كُفُورًا)⁵⁵

c) Duâ sonrası nekre: (رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً)⁵⁶

d) İstifhâm sonrası nekre: (هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا)⁵⁷

8. Nehiy ve Nefiy Sonrası Fiil'in Umûm Bildirmesi.

a) Nehiy sonrası fiil: (وَلَا تُسْرِفُوا)⁵⁸

b) Nefiy sonrası fiil: (وَمَا نَنْزَلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ)⁵⁹

B. Kur'ân'da Umûm Nevileri

Usûlcüler nezdinde umûmun farklı itibarlara dayandığı ve bu yüzden taksimatının da çok yönlü olduğu görülür. Örneğin: Âmidî (ö. 631/1233), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi usûlcüler, umûm ifade edebilecek kavramları tespit ederken, sistemli bir taksimata gerek duymadıkları görülmektedir.⁶⁰ Ancak bu konuda ilk sistemli

⁴⁴ er-Ra'd 13/21.

⁴⁵ Tâhâ 20/60.

⁴⁶ en-Nisâ 4/16.

⁴⁷ el-En'âm 6/1.

⁴⁸ ez-Zümer 39/33.

⁴⁹ en-Nisâ 4/15.

⁵⁰ ez-Zümer 39/42.

⁵¹ Âl-i İmrân 3/185.

⁵² el-Hicr, 15/30.

⁵³ Sebe' 34/28.

⁵⁴ el-Bakara 2/48.

⁵⁵ el-İnsân 76/24.

⁵⁶ el-Bakara 2/201.

⁵⁷ Meryem 19/65.

⁵⁸ el-En'âm 6/141.

⁵⁹ Meryem 19/64.

⁶⁰ Ebü'l-Hasan Seyfüddin Ali b. Muhammed el-Âmidî (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. İbrahim el-Acûz (Beirut: y.y., 1985), 2:218-258; İbnü'l-Hümâm Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid (ö. 861/1457), *et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, 1:210-234; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakk min İlmi'l-Usûl*, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, t.s.), 123-135.

taksimatı Gazzâlî'de “lafızda umûm niteliğinin bulunma ihtimali olan ve bu ihtimali olmayan” şeklinde görülmesi mümkündür.⁶¹ Ayrıca usûlcüler umûmun bilinmesi metodunu incelerken; lügavi, aklî ve örfî yöntemlerle umûmun tespit edilebileceğini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda usûlcülerin “tahsise uğramış umûm” ve “tahsise uğramamış umûm” olarak umûmu taksime tabi tuttukları görülmüştür. Bunlardan Tefsir usûlü açısından önemlilerin üzerinde durulacaktır. Aşağıda ele alacağımız umûm'un taksimi yöntemi, genelde Fıkıh usûlü ve Tefsir usûlü eserleri müellifleri tarafından kullanılan meşhur bir yöntemdir:⁶²

1. Kendisinden Umûmun Kastolunduğu ve Tahsis Edilmemiş Umûm

Bu tür umûmlardan kat'i bir şekilde umûm kastedilmiştir. Artık hiçbir şekilde anlamın daraltılarak tahsisine gidilmesi doğru görülmemiştir:

(وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا) ، (وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ)

“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızıkı Yüce Allah'a ait olmasın.”⁶³

“Yüce Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”⁶⁴

2. Kendisinden Umûmun Kastolunduğu Halde Tahsis Edilmiş Umûm

Bu tür umûmlar sadece ilk bakışta genel anlamda umûmdur. Hâlbuki ilgili âyetler sadece müslüman olanlara tahsis edilmiştir.

(اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ) ، (وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ)

“Yüce Allah, her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeye vekildir.”⁶⁵

“Namazı kılın, zekâtı verin.”⁶⁶

3. Kendisinden Husûsun Kastolunduğu Umûm

Bu tür umûmlar, her ne kadar lafzen umûm olarak gelmişse de, ilk beri baştan kendisinden husûs kastedilmiştir:

(الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ)

“Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine, insanlar size karşı ordu toplamışlar, dediklerinde.”⁶⁷ Burada “husûsun kastolunduğu”ndan maksat, anlamın vaz' olması bakımından lafzın umûm olarak görünmesi, fakat bazı delillerden dolayı maksadın husûs olduğudur. Nitekim görüldüğü üzere âyet-i kerimede “insanlar” lafzı umûm gelmiştir. Fakat kendisinden insanların tümünün kastedilmediğinin delili âyetin “insanlar size karşı ordu toplamışlar” şeklinde olan kısmıdır. Bu da onu gösterir ki, burada “toplanan insanlar”ın olduğu gibi, bu insanların kendilerine karşı toplandığı insanlar da vardır. Bir de insanların kendilerine karşı toplandığının haberini veren insanlar vardır. Görüldüğü üzere, âyet-i kerimede "insanlar" lafzı iki kere tekrarlanmıştır, birincisinden maksat Nuaym b. Mes'ûd veya Rakb Abdülkays iken,

⁶¹ Gazzâlî, *Müstesfâ*, 2:58.

⁶² Konuyla ilgili örnekler için bkz. Şâfî, *er-Risâle*, 33-43; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2:271-275; Suyûtî, *el-İtkân*, 452-457; Zürkânî, *Menâhil*, 1:104-115.

⁶³ Hûd 11/6.

⁶⁴ el-Bakara 2/282.

⁶⁵ ez-Zümer 39/62.

⁶⁶ el-Bakara 2/43.

⁶⁷ Âl-i İmrân 3/173.

ikincisinden maksat ise, Ebû Süfyan ve onun yandaşlarıdır.

4. Husûsun Kastolunduğu Umûm ile Tahsis Edilmiş Umûmun Farkı

Birçok usûl âlimleri bu konuya özel ihtimam göstermiş ve hatta bu konuda müstakil eserler te'lif etmişlerdir. Nitekim usulcülerin zikrettikleri farkların en önemlileri şunlardır.⁶⁸

a) Kendisinden husûs kastedilen umûm lafzın bütün anlam efradına şâmil değildir. Bu durum ilk dikkatli bakışta bilinmektedir. Ancak tahsis edilmiş umûm ise, lafzın bütün anlam efradına şâmilidir ve bu durum da ilk bakışta belli olmaktadır.

b) Birincisinin karinesi aklîdir ve kendisinden ayrılmazdır. İkincisinin karinesi ise, lafzîdir ve bazı durumlarda kendisinden ayrılabilir.

c) Birçok âlimin görüşüne göre, tahsis edilmiş umûm ebedî kalmak üzere hakikattir. Ancak kendisinden husûs kastedilen umûm mecâzdır.

d) Tahsis edilmiş umûmun, tahsis edildikten sonra kapsamında kalan anlam daha fazladır. Ancak kendisinden husûs kastedilen umûmun durumu bunun aksine, anlam kapsamından çıkan mana daha fazladır.⁶⁹

B. Kur'ân'da Husûs Nevileri

Kullanıldığı anlamları açısından husûs, çeşitli kısımlara ayrılmaktadır, bunlar: harfler, özel isimler, cins isimleri, sayı isimleri, tesniyeler ve fiillerdir. Kelimelerin kurulmasında istifade edilen ve aynı zamanda alfabeyi oluşturan harflere “Hurûfu'l-Mebâni” adı verilmiştir. Bunlardan bazıları (او، ف، ثم لكن، و، حتى) gibi birtakım harfler de vardır ki, bunlar özel olarak, birtakım anlamlar ifade etmek için vazolunmuşlardır. Bunlara da “Hurûfu'l-Meâni” denilmiştir ve vazolundukları manalarda husûs ifade ederler.⁷⁰ Usulcüler arasında bu harflerin özel manaları hakkında ihtilaflar oluşmuştur ki, özellikle Kur'ân ve Sünnet nasları ile ilgili farklı ihtilaflara yol açmıştır.⁷¹

Herhangi bir isme husûs vaz edilirse, onun manası müşterek olmaması gerek, somut ve belirli olması lazımdır. Bundan dolayı Meryem, Âdem, Zehra gibi özel isimlerin tamamı husûs ifade etmektedir. Şunu da ilave etmek gerekir ki, bir, üç, beş, yüz, bin gibi sayı isimlerinin içerisinde birçok fert bulunmasına rağmen, onlar bir defada bu sayıların tümü için vazolundukları için “bir” ve husûs kabul edilmişlerdir. Fakat ebeveyn, imameyn gibi tesniyelerin manalarında sınırlı sayıda çokluk bulunduğu için, onların da husûs oldukları ileri sürülmüştür. Nitekim usûlcü âlimlerin cumhûru, husûs'u “muttasıl” ve “munfasıl” olarak iki kısma ayırmışlardır:

1. Muttasıl Husûs

Burada “muttasıl husûs”tan maksat, kendi başına bağımsız olmayıp bilakis başka bir kelamla bağlantısı olan delillerdir. Nitekim cumhurun görüşüne göre, en önemli "muttasıl husûs"un delilleri şunlardır:⁷²

1. İstisnâ: Bundan maksat, husûs sîgalarıyla lafzın delalet ettiği şeylerden bir kısmını istisna

⁶⁸ Sübkî, *Cem'u'l-Cevâmi'*, 2:32; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2:271; Suyûtî, *el-İtkân*, 453.

⁶⁹ Konuyla ilgili örnekler için bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, 58-62; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2:271-273.

⁷⁰ Teftazânî, *et-Telviḥ*, 1:99.

⁷¹ Abdulkadir Abdurrahman es-Sâ'dî, *Eseru'd-Delâleti'n-Nahviyye ve'l-Lügaviyye fi İstinbâti'l-Ahkâm min Âyati'l-Kur'âni't-Teşriyye*, (Bağdat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1986), 97-330.

⁷² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 10:58; Suyûtî, *el-İtkân*, 454-456; Zürkânî, *Menâhil*, 2:246-248.

edatlarıyla cümlenin hükmünden çıkarmak demektir.⁷³ İstisna'nın en önemli sîgaları⁷⁴ şunlardır: (إِلا، سوى، غير، خلا، عدا، حشا، لكن) . İstisna edatlarıyla âyetin tahsis edilmesine örnek vermek gerekirse:

(وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ، يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ، إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا)

“Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedî kalır. Ancak tövbe eden, inanan ve salih amel işleyenler başka”.⁷⁵

Âyet-i kerimede gelen “kim bunları yaparsa” ifadesi umûmdur. Çünkü buradaki مَنْ -i şartıyye, umûm sîgalarındandır. Fakat “tövbe eden başka” ifadesiyle tövbe edenler, âyetin umûm hitabından çıkmış oldular.

2. Şart: Bundan maksat, bir şeyin mevcut olması veya ortada olmaması bir şeye bağlı kalmasıdır. Bu da, ya اِنْ -i şartıyye veya onun kardeşleriyle olur. Şart edatları her durumda tahsis edicidir, ister umûmdan önce gelsin ister sonrasında gelsin.⁷⁶ Şartın önce gelmesine örnek: (فَإِنْ) (تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ), “Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakınız”.⁷⁷

Şartın sonradan gelmesine örnek vermek gerekirse:

(وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا) , “Sahip olduğunuz kölelerden "mükâtebe" yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapınız”.⁷⁸

3. Sıfât: Bundan maksat, isimleri nitelik, nicelik, yer, sıra vb. bakımından nitelendiren ve belirten her kelimedir. Bu da aynı zamanda, nahivcilerin vasıf veya sıfat, hâl, zarf, câr ve mecrûr diye ayırdıklarının tümüne şâmilidir.⁷⁹ Sıfat'ın tahsis etmesine örnek:

(وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ) , “Sizden kimin, hür mümin kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse, sahip olduğunuz mümin genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) evlensin”.⁸⁰ Âyet-i kerimede “genç kızlarınızdan (cariyelerinizden)” ifadesi umûmdur. Çünkü ilgili kelime cem' olup marifeye muzâf olmuş ve böylece her türlü cariyeyi kapsamıştır. Ancak “mümin kızlar” sıfatı umûm ifadeyi tahsis etmiş ve böylece evlenmenin sadece mümin cariyelerle olabileceğini bildirmiştir.

4. Gâye: Bundan maksat bir halin sona ermesi veya kesişme noktasının belirlenmesidir. Bundan bilinen sadece iki lafzı vardır:⁸¹ (حَتَّى ، إِلَى) âyetin âyeti tahsis ettiğinin örneğine gelince: (وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ) , “Hanımların (hayızdan) temizlenmelerine kadar, onlara yaklaşmayın”.⁸²

Âyet-i kerimede “onlara yaklaşmayın” nehyi, sanki umûm olarak görülmektedir. Ancak “temizlenmelerine kadar” ifadesindeki gaye, nehyin umûm olmasını tahsis etmiş olur. Böylece

⁷³ Beyzâvî, *el-Minhâc*, 2:407.

⁷⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5:53, 174; Suyûtî, *el-İtkan*, 454.

⁷⁵ *el-Furkân* 25/68-60.

⁷⁶ Suyûtî, *el-İtkan*, 454; Ali Abbas Osman el-Hakemî, *Tahsisü'l-Âmm ve Eseruhû fi Ahkâmi'l-Fikhiyye*, (Mekke: Yayınlanmamış doktora tezi, 1979), 206.

⁷⁷ *et-Tevbe* 9/5.

⁷⁸ *en-Nûr* 24/33.

⁷⁹ Suyûtî, *el-İtkan*, 454; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 153.

⁸⁰ *en-Nisâ* 4/25.

⁸¹ Suyûtî, *el-İtkan*, 455; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 154; Sübkî, *Cem'u'l-Cevâmi'*, 2:59.

⁸² *el-Bakara* 2/222.

aybaşı halinden temizlenen kadınlar âyetin umûm ifadesinden çıkarılmış oldular.

5. Bedel: Bundan maksat bir şeyin yerini tutabilen denk veya karşılıktır.⁸³ Bedel'in âyeti tahsis etmesine örnek verecek olursak:

(فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَ اللَّهُ عَلَى النَّاسِ حَجُّ النَّبِيِّتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا) “Onda apaçık deliller, Makâm-ı İbrâhim vardır. Oraya kim girse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccе gitmeleri, Yüce Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır”.⁸⁴ Âyet-i kerimedeki “insanlar üzerinde” ifadesi umûm olarak bütün insanları kapsamına almaktadır. Ancak “yolculuğuna gücü yetenler” kaydı insanların umûmu'ndan bedel olarak, onları umûmdan tahsis ederek âyetin hükmünden çıkarmıştır. Böylece hacc ibâdetinin edası, ancak buna gücü yetenlerin üzerine farz olduğu anlaşılmaktadır.

2. Munfasıl Husûs

Burada “munfasıl husûs”tan maksat, kendisi tek başına mana ifade edebilen, hârici başka herhangi bir söze muhtaç olmayan delillerdir. Nitekim cumhurun görüşüne göre, en önemli “munfasıl husûs”un delilleri şunlardır:⁸⁵

1. His (Duyular): Bundan maksat, insanın dış âleminde gelen bilgi ve uyarıları algılama gücüdür. Bunu duyu organlarımız kendilerine uygun düşen taraflarını duyarlı alıcıları vasıtasıyla algılamaktadırlar.⁸⁶ Kur'ân'ı Kerîm'de duyu organları ve fonksiyonlarından bahseden birçok âyet-i kerime vardır.⁸⁷ Hislerin âyeti tahsis etmesine örnek vermek gerekirse:

(مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَنْتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْتَهُ كَالرَّمِيمِ) “Üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül (toz) ediyordu”.⁸⁸ Görüldüğü gibi âyet-i kerimedeki “hiçbir şeyi” ifadesi, her ne kadar umûm gibi görünse de, aslında tahsis edilmiştir. Çünkü insanın hissi duyuları onun mutlak anlamda her şeyi; örneğin dağları ve denizleri kül veya toz etmediğini bildirir.

2. Akıl: Burada aklın tahsis delili olmasından maksat, umûm lafzın fertlerinden bir kısmının veya sadece bir tanesinin kastedildiğine aklın hükmetmesidir. Yani bazı durumlarda umûm nassın husûs manaya geldiği akıl yoluyla tespit edilir.⁸⁹ Akıl deliliyle âyetin tahsis olmasına örnek vermek gerekirse: (اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ) “Yüce Allah her şeyin yaratıcısıdır”.⁹⁰ Her ne kadar âyet zâhiren umûma benzer olsa da, aslında akıl onu tahsis etmiştir. Şöyle ki aklın delaletiyle bilinmektedir ki, Yüce Allah yaratılmış değildir.

3. Nas: Nas vasıtasıyla tahsis; Kur'ân âyetlerinin veya sünnetin bir kısmının Kur'ân'ın diğer bir kısmını tahsis etmesidir. Nitekim usulcüler, Kur'ân'ın bir kısmının diğer bir kısmını tahsis edebileceğini mutlak olarak benimsemişlerdir.⁹¹ Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in ve sünnetin tahsis delili oluşunu iki başlık altında ele almak uygun olacaktır:

⁸³ Suyûtî, *el-İtkan*, 455; Sübkî, *Cem'u'l-Cevâmi'*, 2:59; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 154.

⁸⁴ Âl-i İmrân 3/97.

⁸⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, 1:142-238; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 10:58; Suyûtî, *el-İtkân*, 454-456; Zürcânî, *Menâhil*, 2:246-248.

⁸⁶ Ebû Muhammed Nûruddin Ahmed b. Mahmud el-Hanefî es-Sâbûnî (ö. 580/1184), *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, (Ankara: y.y., 1982), 17.

⁸⁷ Duyularla ilgili âyetler için bkz. Muhammed Fuad Abdülbâki (ö. 1388/1968), *Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (İstanbul: y.y., 1982), 122–123, 202, 279–280, 359–360, 653.

⁸⁸ *ez-Zâriyât*, 51/42.

⁸⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, 1:147; Râzî, *el-Mahsûl*, 1:112.

⁹⁰ *ez-Zümer* 39/62.

⁹¹ Cessâs, *el-Fusûl*, 1:142; Râzî, *el-Mahsûl*, 1:117.

a) Âyetin Âyetle Tahsisi: (وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ) “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay (âdet hali) süresi (hayız veya temizlik müddeti) beklerler”⁹² âyet-i kerimesi (وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) “Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer”⁹³ âyet-i kerimesiyle tahsis edilmiştir. Böylece hamile kadınlar ilk âyetin umûm hitabından çıkmış olurlar. Aynı şekilde burada, zifafa girmeden boşanmış kadınlar için de tahsis söz konusudur. Bunun delili aşağıdaki âyet-i kerimedir:

“Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur”.⁹⁴

b) Âyetin Sünnetle Tahsisi: (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ) “Yüce Allah, size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder”.⁹⁵ Bu ve benzeri diğer miras âyetlerini aşağıdaki hadis-i şerif tahsis etmektedir:

“Müslüman kâfire, kâfir de Müslümana mirasçı olamaz”.⁹⁶

4. Kıyas: Sözlükte “takdir etmek, karşılaştırmak ve iki şey arasındaki benzerlikleri tespit etmek” anlamlarına gelen kıyas,⁹⁷ usulcüler tarafından “âyetlerin hükümlerini beyan etmek için aralarındaki ortak bir sebepten (illet) dolayı belli bir hükmü başka bir âyete hamletmektir” şeklinde tarif edilmiştir.⁹⁸ Kıyas’ın tahsis delili olmasından maksat, umûm bir lafız veya hüküm ile husûs karşılaştığı zaman, bu durumda kıyasın umûmun kapsamını sınırlamasıdır. Nitekim kıyas deliliyle âyetin umûmunun husûs olmasına örnek verecek olursak:

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun”.⁹⁹ Görüldüğü üzere âyet; ister hür olsun ister köle, umûm olarak tüm zina edenleri kapsar mahiyettedir. Ancak cariyenin hükmü başka bir âyetle tahsis edilmiştir: (فَعَلِيهِنَّ) “Onlara (cariyelere) hür kadınların cezasının yarısı uygulanır”.¹⁰⁰ Ne var ki zina eden kölenin hükmü ise Kur’ân’da açıkça bildirilmemiştir. Dolayısıyla âlimler, cariyenin köle olma durumunu bütün kölelere kıyaslamışlardır. Böylece zina eden erkek kölenin cezası, zina eden hür erkeğin cezasının yarısı kadardır.

5. İcmâ: İcmâm tahsis delili olmasından maksat, Kur’ân âyetlerinin umûmuyla onun fertlerinden bir kısmının kastedildiğinin ümmet müçtehitlerinin icmâ ile bilinmesidir. Ayrıca cumhur ulemanın görüşüne göre, icmâ munfasıl husûsun delillerindendir.¹⁰¹ Nitekim ümmetin müçtehitlerinin icmâ deliliyle âyetin umûmunun husûs olmasına örnek verecek olursak:

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Yüce Allah’ın zikrine koşun”.¹⁰² İlk bakışta âyet-i kerime zâhiren herkese; hürler, kölelere, çocuklara, yolculara, erkeklere ve kadınlara umûm

⁹² el-Bakara 2/228.

⁹³ et-Talâk 65/4.

⁹⁴ el-Ahzâb 33/4.

⁹⁵ en-Nisâ 4/11.

⁹⁶ Buhârî, Ferâiz, Hadis no: 6764, 8:156; Müslim, Ferâiz, Hadis no:1614.

⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânul’-Arab*, 6:185-188.

⁹⁸ Gazzâlî, *el-Mustesfâ*, 2:228; Hallâf, *Usûl*, 52.

⁹⁹ en-Nûr 24/2.

¹⁰⁰ en-Nisâ 4/25.

¹⁰¹ Cessâs, *el-Fusûl*, 1:146; Gazzâlî, *el-Mustesfâ*, 2:102; Râzî, *el-Mahsûl*, 1:124.

¹⁰² el-Cum’a 62/9.

olarak, cuma namazının gerekliliği konusunda hitap etmektedir. Ancak müçtehitlerin icma'sı kadınları, çocukları, yolcuları ve köleleri âyetin umûm hitabından tahsis ederek çıkarmıştır. Böylece kadınların, çocukların, yolcuların ve kölelerin üzerine cuma namazının farz olmadığı belli olmuştur.

III. TABERÎ TEFSİRİNDE UMÛM-HUSUSUN TESPİTİ

A. Umumun tespiti

Taberî'nin sadece tefsir alanında değil aynı şekilde fıkıh usûlü alanında da tartışılmaz söz sahibi olduğu, onun kaleme aldığı eserlerinden belli olmaktadır.¹⁰³ Böylece bize kadar ulaşan *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirinden de belli olacağı üzere Taberî hükmü umûm olan ayetleri tespit ederken, ayetteki lafız ve sîgaların da umûm olmasını dikkate almıştır. Bununla beraber Taberî bunu kesin bir şekilde şart koşmaz. Bilakis önemli olan lafızdan kastedilen anlamın umûm olmasıdır. Örneğin Taberî Kur'ân'ın birçok ayetinde geçen (الأمور) "işler" kelimesini te'vil ederken "Burada Yüce Allah'ın kelimeyi (ال) 'lı olarak zikretmesi, ondan maksadın umûm olduğunu ve böylece onun bütün işleri kapsadığını göstermek içindir. Nitekim (يعجيني العسل) "balı severim" ve (والبغل اقوى من الحمار) "katır merkepten daha güçlüdür" örneklerinde olduğu gibi. Görüldüğü üzere örneklerdeki kelimeler (ال) 'lı olarak gelmiştir. Çünkü onlardan maksat bazıları veya bir kısmı değil, bilakis tümüdür." şeklinde açıklamada bulunmuştur.¹⁰⁴

Bu başlık altında, Taberî'nin umûm olarak değerlendirdiği sîga ve lafızlar sistematik halinde verilecektir:

1. Ahdî Elif ve Lâm ile Mârifeye Olmuş Her İsim. Bunu üç kategoride taksim etmek mümkündür:

a) Müzekker veya müennes olan müfred lafızlar. Taberî'nin bu konuda aşağıdaki lafızları umûm olarak ele aldığı görülmüştür:

(البحر، العذاب، الخير، السجود، النعيم، الفلق، البشرى، الغيب، الشفع والوتر، السارق والسارقة، الميتة والدم)

b) Cem-î teksir veya cem-i sâlim, müzekker veya müennes olan cemi lafızlar. Taberî'nin bu konuda aşağıdaki lafızları ele aldığı görülmüştür:

(الأسباب، المطلقات، المتقون، الفواحش، الربانيون والأحبار، العقود، الجوارح، السفهاء، المقتسمون، المجالس، المطهرون، الألقاب، الغاؤون، العادون، الأموال، الأولاد، المحصنات، الصدقات، الأمور، المشركات، العالمون، الفاسقون)

c) Cins isimler. Taberî'nin aşağıdaki lafızları umûm olarak ele aldığı görülmüştür:

(الناس، الكتاب، الصراط، العرف، البيان، اللغو، الحق، الباطل، الحزن، النجم)

2. Marifeye Muzâf Olanlar. Bunlar Taberî'de üç kısımdır:

a) Marifeye muzâf olan müzekker veya müennes müfredler:

(حقه، بهيمة الأنعام، شانئك، لهو الحديث)

b) Marifeye muzâf olan müzekker, müennes, sağlam veya kırık cemi' lafızlar:

(أموالكم، أولادهن، شعائر الله، وأولات الأحمال، أقواتها، وكلماته، زبر الأولين)

¹⁰³ Bkz. Başlık: Taberî'nin Eserleri.

¹⁰⁴ Bkz. Taberî, a.g.e., 3:615.

c) Marifeye muzâf olan isimler:

(لحم الخنزير ، قطن ، نعمة الله ، صراطك ، بصوتك ، ياعبادي)

3. İsm-i Mevsuller. Bu konuda Taberî'de aşağıdaki örnekler mevcuttur:

(ما توعدون ، بما قدم وأخر ، فيما اقتدت به ، ما ستطعم ، ما في بطون ، ما وراء ذلكم ، من أخذته الصيحة ، من
(أغرقنا ، من دونه)

(ترجي من تشاء ، الذين كفروا ، الذين اتخذوا العجل ، الذين لم يقاتلوكم في الدين ، كمثل الذين من قبلهم ، الذين يدعون)
(والذي جاء بالصدق ، الذين ملكت أيماكم)

4. Umûmu tekid Lafızları. Bu konuda Taberî'de aşağıdaki örnekler mevcuttur:

(ويل لكل همزة لمزة) ، إن الله يغفر الذنوب جميعاً) ، (كل له قانتون)

5. Nefiy, Nehiy, Duâ ve İstifhâm Sonrası Nekre'nin Umûm Bildirmesi

a) Nefiy sonrası nekre:

(ولا يقبل منها شفاعة ، ولا شفاعة ، وإن من أهل الكتاب ، ولم يلبسوا إيمانهم بظلم)

b) Kendisinden nehiy kastedilen nefiy sonrası nekre:

(فلا رفت ، ولا فسوق ، ولا جدال ، وأرضاً لم تطووها ، لا فيها غول)

c) Şart edatları sonrası nekre:

(من كسب سيئة ، فمن تطوع خيراً ، فإذا دخلتم بيوتاً)

d) Duâ cümlesi sonrası nekre:

(ربنا آتانا في الدنيا حسنة ، ومن شر حاسد ، ومن شر غاسق ، للذين أحسنوا الحسنى وزيادة)

6. Nehiy, Nefiy veya Şart Sonrası Fiil'in Umûm Bildirmesi

a) Taberî'de nefiy sonrası fiil: (ولا تسرفوا ، ولا تعتدوا ، ولا تباشروهن)

b) Taberî'de nehiy sonrası fiil: (لا تحرموا)

c) Taberî'de şart sonrası fiil: (فإذا فرغت فانصب)

Burada diğer bazı lafızlar vardır ki, başka usûl eserlerinde umûm sigaları olarak zikredilmese de, Taberî'de onların umûmun tespitinde istifade edildiği görülmüştür. Söz konusu lafızların üç kategoride incelenmesi mümkündür:

1. Müşterek Lafızlar: İki veya daha çok farklı manalara delalet eden tek lafız olarak tanımlanabilir. Mesela “hüdâ” kelimesi Kur'ân'da iman, elçi, sünnet, önder, kitap, tevat ve yol gibi birçok anlamlara gelebilmektedir.¹⁰⁵ Bu tür lafızların umûma delalet etmesi meselesi usûlcüler arasında ilmi tartışmaya yol açmıştır. Arap dil uzmanlarının çoğunluğuna göre, lafızda görünen müşterekliğin umûma delalet etmesi söz konusudur. Hatta bazılarının göre bunun umûma delalet etmesi vaciptir. Bazı usûlcüler ise bu tür lafızların umûma delalet etmesini inkâr etmişler. Bir grup da bunun özellikle Kur'ân için geçerli olamayacağını ifade etmişlerdir.¹⁰⁶

Lafızda görünen müşterekliğin umûma delalet etmesi meselesinde Taberî'nin görüşüne gelince,

¹⁰⁵ Suyûti, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Lüğati ve Envâiha*, thk. Fuad Ali Mansur (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1:292.

¹⁰⁶ Geniş bilgi için bkz. Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhîd*, 2:377, 386, 397; Suyûti, *el-Müzhir*, 1:293.

onun bu tür lafızların tüm manalarını kapsayacak şekilde umûma hamlettiyi görülür. Aynı zamanda Taberî, geçerli delil olmaksızın müşterek lafzın birçok manalarından birinin husûsuna gidilemeyeceğini ifade etmektedir. Taberî'nin tefsiri'nde bu tür lafızların umûma hamledilmesine örnek vermek gerekirse:

Örnek 1: Taberî, en-Nahl Sûresi'nin 16/82. âyetinde zikredilen (الحفدة) kelimesini te'vil ederken: “Arap dilinde bu kelime, (والفسقة – فاسق) örneğinde olduğu gibi (حافد) kelimesinin çoğuludur. İlgili kelime torun, akraba, hizmetçi, damat vb. gibi manalara geldiği gibi, bundan başka, sürekli iş başında olan çevik insan ve hareketli kişi anlamlarına da gelebilmektedir. Fiil olarak ise (حَفَدَ) kelimesinin, acele etmek veya hızlı davranmak gibi anlamları da vardır. Buna örnek olarak: إِلَيْكَ نَسْعَى وَنَحْفِدُ “Yalnız sana ibâdet etmekte acele ederiz.” cümlesi gösterilebilir. Sonuç olarak Yüce Allah'ın bize verdiği nimetlerindendir ki, eşlerimiz ve evlatlarımız bizlere hizmet ederler. Aynı zamanda kız evlatlarımızın kocaları olan enişterimiz ve mülkümüzden sayılan hizmetçilerimiz de eğer gerçekten bizlere hizmet ediyorsa, demek ki onlar da (حفدة) kelimesinin umûm olan anlam kapsamına girmektedirler. Hem bunun aksini iddia etmemiz için ne bir nas delili, ne icmâ, ne de bir aklî delil mevcuttur.”¹⁰⁷ şeklindeki değerlendirmesiyle müşterek olan bir lafzın umûm ifade edebileceğini göstermiştir.

Örnek 2: Taberî, el-Bakara Sûresi'nin 2/224. âyetinde yer alan (البر) kelimesini te'vil ederken: “Bu konuda zikredilen görüşlerden en doğrusunu ifade etmek gerekirse “âyette zikredilen iyilikten maksat, bütün hayır namına yapılan iyi amellerdir” deriz. Çünkü Yüce Allah buradaki iyiliği herhangi bir anlamla tahsis etmemiştir. Dolayısıyla doğru olanı âyetin umûm üzere anlaşılmasıdır.”¹⁰⁸ şeklindeki değerlendirmesiyle ilgili kelimenin müşterek manalarının tümünü kapsadığını ifade etmiştir.

2. Mütevâtî‘ Lafızlar: Anlam efradları arasında eşit bir şekilde umûm olarak vazedilmiş lafızlardır: İnsan kelimesinin Ahmed, Mahmud ve Meryem için eşit bir şekilde doğru olduğu gibi. Yani, bu yönden bakıldığında aralarında hiçbir fark yoktur ve lafız eşit şekilde tüm efradlarını kapsamaktadır.¹⁰⁹ Nitekim Zerkeşi ve Suyûti'ye göre mütevâtî‘ lafızlar, aslında Vücûh ve Nezâir ilminin¹¹⁰ ele aldığı Nezâir lafızlardır. Yani, cömert, eli açık veya yüce gönüllü insan gibi anlamlarının aynı fakat telaffuzları farklı olan kelimelerdir.¹¹¹ Taberî'nin tefsiri'nde bu tür lafızların umûma hamledilmesine örnek vermek gerekirse:

Örnek: Taberî, en-Nâziât Sûresi'nin 79/1–3. âyetlerini te'vil ederken, öncelikle konuyla ilgili ilk dönem te'vil ehlinin görüşlerini zikreder ve daha sonra “Zikri Yüce olan Allah, burada “Şiddetle çekip çıkaranlara” yemin buyurmuştur. Fakat âyeti herhangi bir çekip çıkaranlara tahsis etmemiştir. Bu sebepten dolayı, her şiddetle çekip çıkaran, Yüce Allah'ın bu umûm ifadeli yemininin kapsamına girmiş olur. Bu ister melek, gemi, ölüm, yıldız veya yay olsun ister bunlara benzer herhangi bir şey olsun. Dolayısıyla bütün bu farklı kelimeler âyetin bir tek asli ve esas anlamı altında toplanmaktadır ki, o da oku yaya şiddetle çeken kişinin çekmesine benzeyen şiddetli çekimdir.”¹¹² şeklindeki değerlendirmesiyle bir tek esas mananın umûm

¹⁰⁷ Taberî, *a.g.e.*, 14:303-304.

¹⁰⁸ Taberî, *a.g.e.*, 4:12.

¹⁰⁹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 210; İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Kur'ân*, 1:4, 224.

¹¹⁰ Vücûh, bir kelimenin birçok değişik manada; Nezâir ise, birçok kelimenin tek manada kullanılmasına denir. Bkz. Zerkeşi, *el-Burhân*, 1:102-112.

¹¹¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1:193; Suyûti, *el-İtkân*, 1:121.

¹¹² Taberî, *a.g.e.*, 24:59.

olarak bütün kelimeleri kapsadığını göstermiştir. Ayrıca bundan başka Taberî'nin aşağıdaki lafızları da bu yöntemle umûma hamlettiği görülmüştür: (المرسلات ، الناشرات ، الفارقات ، الناشطات ، الشفع والوتر ، السابحات ، المغيرات ، الموريات الغاشية ، الباقيات الصالحات الخنس ، الشفع والوتر).

3. Birçok Manaya Muhtemel Lafızlar: Bazı lafızlar da vardır ki, ne Müşterek lafızlardan sayılırlar, ne de Mütevâtî' lafızlardan. Fakat kapsamına giren birçok manalara muhtemeldir. Taberî bu tür lafızları te'vil ederken, kelimenin sözlük ve ıstılahi anlamlarını zikreder, bunlardan herhangi birisinin tahsisine gitmeksizin, tümünün lafzın muhtemel anlamlarından olabileceğini ifade eder. Bunun örneğini Taberî'de görmek gerekirse:

Örnek: Taberî, el-Bakara Sûresi'nin 2/205. âyetinde yer alan (لَيْفَسَد) kelimesinin te'vilini ederken, öncelikle onunla ilgili ilk dönem te'vil ehlinin görüşlerini zikreder ve daha sonra “Bütün günahların ve isyanların ifsâd kelimesinin anlam kapsamına girmeleri muhtemeldir. Çünkü kişinin günah işlemesi yeryüzünde fesat çıkarmaktır. Ayrıca Yüce Allah “ifsâd” kelimesini belli bir vasıflarla, anlamlarından sadece herhangi birisine tahsis etmemiştir. Bu günahın anlamı eşkiyalık olabileceği gibi, başka bir günah veya Yüce Allah'a isyan etmek de muhtemel dâhilindedir.”¹¹³ şeklindeki açıklamalarıyla bir lafzın birçok anlama muhtemel olarak umûm olabileceğini bildirmiştir. Ayrıca bundan başka Taberî'nin aşağıdaki lafızları da bu yöntemle umûma hamlettiği görülmüştür: (إخراج الحي من ، النفقة ، الاعتداء ، الحروف المقطعة ، إخراج الحي من ، الميث وإخراج الميث من الحي ، الدعاء الحشر ، ذكر اسم الله ، الأسير ، الطائفة ، الظلم ، الأكماء ، السعة ، الطائف).

B. Hususun Tespiti

Taberî'ye göre Yüce Allah'ın korunmuş kitabında indirdiği her âyetin hükmü ilk bakışta zâhiren umûm ihtimallidir. Ta ki, o ihtimalli umûmdan maksadın husûs olduğunu, Yüce Allah kullarına bildirmesine kadar. Yüce Allah'ın bunu bildirmesi ya kitabındaki âyetlerle olur ya da Rasûlü'nün (s.a.s.) diliyle husûs olanı bildirmesiyle olur. Bu durumda umûmi hükümleri husûsileştirecek geçerli bir nas bulunacak olursa o zaman umûm ihtimalli hüküm bırakılarak husûsi hüküm alınır. Bunun dışındaki durumlarda âyetlerin umûmi hükümleri geçerlidir. Taberî'nin umumun tahsisine dair uygulamaya yönelik açıklamalarına tefsirinin birçok yerinde rastlamak mümkündür.¹¹⁴

Bu bölümde Taberî'de lafzın tahsisini gerekli kılan deliller ve karineler üzerinde durulacaktır. Taberî tefsirinin birçok yerinde umûm lafızların tahsisini gerektirecek deliller aşağıdaki şekildedir:

1. Kur'ân-ı Kerîm.

Taberî'nin, umûm ifadeli âyetin tahsisi için delil olarak ele aldığı âyetleri, iki yönden değerlendirdiği görülür:

a) Âyetin zahîrî anlamı. Burada Taberî âyetin ilk bakışta akla gelen manasını, onun nüzûl sebebinin veya âyet lafızlarının çok açık olmalarını göz önünde bulundurarak, tahsis delili olarak kullanmaktadır. Taberî'nin bu metodu daha çok, bir âyetin kendi içerisindeki farklı görüşler arasında, tahsis delili olarak kullandığı görülür. Mesela Taberî Tebbet Sûresi'nin 111/3–4. âyetlerini te'vil ederken âyetin Ebû Leheb'in karısını “odun taşıyıcısı” olarak nitelendirmesinin, te'vil ehli tarafından aşağıda verileceği şekilde, farklı görüşlere yol açtığını belirtmektedir.

¹¹³ Taberî, *a.g.e.*, 3:580-582.

¹¹⁴ Taberî, *a.g.e.*, 1:391; 4:103, 207.

- a. Söz taşıyıcı kadın.
- b. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yolunun üzerine dikenli odun bırakan kadın.
- c. Gıybet eden kadın.
- d. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) iftira atan kadın.

Taberî çeşitli görüşler arasından âyetin te'vilini "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yolunun üzerine dikenli odun bırakan kadın" şeklindeki görüşe tahsis etmiştir. Taberî burada tercih nedeninin âyetin ilk zâhir manasının bu yönde olduğunu söylemiştir.¹¹⁵

b) Âyetin bâtni anlamı. Burada Taberî âyetin bağlamını ve Kur'ân bütünlüğünü göz önünde bulundurarak, âyetin esas manasını tahsis delili olarak kullanmaktadır. Taberî'nin bu metotla yukarıda örneği verilenin aksine, daha çok âyetin esas anlamını umûm ifadeli olan başka bir âyetin tahsis delili olarak ele aldığı görülmüştür. Mesela Taberî el-Bakara Sûresi'nin 2/221. âyetini te'vil ederken "müşrik kadınları, iman etmedikçe nikâhlamayın" âyetinde yer alan "müşrik kadınlar" ifadesinden kimlerin kastedildiği konusunda te'vil ehlinin ihtilaf ettiklerini bildirmiştir:

- a. Yahudi, Hristiyan, putperest veya herhangi başka bir dine mensup olan müşrik kadınlar kastedilmiştir.
- b. Hicaz bölgesinde yaşayan müşrik Arap kadınlar kastedilmiştir. Âyet zâhiren umûm anlamlı olup, esas itibariyle husûs ifade etmektedir.

Taberî bu iki farklı görüşlerden ikinci te'vilin el-Mâide Sûresi'nin 5/5. "Bugün size temiz ve hoş şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helal, sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helaldir." şeklindeki âyetiyle tahsis edildiğini ifade etmektedir.¹¹⁶

2. Sünnet. Burada Taberî tahsis delili olarak sünnete ve hadislere dayanmaktadır. el-Bakara Sûresi'nin 2/222. âyetini te'vil eden Taberî, "âdet hâlinde kadınlardan uzak durun" şeklindeki umûm ifadeyi Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sahih senetle gelen "Erkeğe kadının avret mahallinin kapalı olması şartıyla bütün vücudu kocası için helaldir." hadisiyle tahsis etmiştir.¹¹⁷

3. İcmâ. Burada Taberî tahsis delili olarak te'vil ehlinin icmâ ve ittifakına dayanmaktadır. Bunun önemine dair açıklamalar Taberî tefsirinin birçok yerinde "İlim ehlinin icmâı olmaksızın âyetin umûm hükmünü terketmek caiz değildir" şeklinde görülür.¹¹⁸ Nitekim el-En'âm Sûresi'nin 6/121. âyetini te'vil eden Taberî, "Üzerine Yüce Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin" şeklindeki umûm ifadeyi, "müşriklerin Yüce Allah'dan başkası adına kestikleri hayvanların yenmesi helal değildir" şeklindeki te'vil ehlinin icmâıyla tahsis etmiştir.¹¹⁹

4. Aklî Deliller. Burada Taberî tahsis delili olarak akıl yoluyla çıkarım yapmaya dayanmaktadır. Taberî bu yöntemi kullandığını sık sık tefsirinde dile getirmektedir: "Bu, hiçbir aklın ve haberin

¹¹⁵ Taberî, *a.g.e.*, 24:721.

¹¹⁶ Taberî, *a.g.e.*, 3:715.

¹¹⁷ Taberî, *a.g.e.*, 3:730-731.

¹¹⁸ Taberî, *a.g.e.*, 9:641.

¹¹⁹ Taberî, *a.g.e.*, 9:529.

destekleyeceği bir görüş değildir.”¹²⁰, “Ortada bu ifadenin umûm değil, husûs olduğunu gösteren herhangi bir akli veya haberi bir delil vardır.”¹²¹, “Yüce Allah bu ayette bir kısmını kast ederek diğerini kastetmediğine dair herhangi akli bir delile yer vermemiştir.”¹²² ifadelerinde olduğu gibi onun akli Kur’ân, sünnet ve icmâdan sonra bir delillendirme yöntemi olarak kabul ettiğini gösterir. Nitekim Âl-i İmrân Sûresi’nin 3/193. âyetini te’vil eden Taberî, “Ey Rabbimiz! Biz bir davetçinin “Rabbimize inanın!” diye imana çağırıldığını işittik ve hemen iman ettik.” Âyetindeki “davetçinin” kim olduğu konusunu akli çıkarma yoluyla çözmüş ve âyetin genel ifadesini Kur’ân’a tahsis etmiştir. Taberî bu yöntemini: “Burada bazı müfessiler “davetçinin” Hz. Muhammed’in (s.a.s.) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Eğer bu doğru bir görüş olarak kabul edilirse o zaman Hz. Muhammed’i (s.a.s.) görmeyen ve onun döneminde yaşamamış bütün müminler âyetin kapsam dışında kalmış olurlar. Buna göre burada “Kur’ân” görüşünün ileri sürülmesi isabetli sayılmaktadır. Ayrıca bu görüşün tercih edilmesi diğer görüşlerden meydana çıkabilecek tutarsızlığı da önlemektedir.”¹²³

5. Kıyâs. Burada Taberî tahsis delili olarak kıyastan yararlanmaktadır. Nitekim Taberî kıyası “Kıyas, ihtilafı olan bir konunun, hakkında ihtilaf olmayan Kur’ân’da olan bir asla benzetilerek çözümlenmesidir” şeklinde tanımlamaktadır.¹²⁴ Taberî kıyasın tam olarak nerelerde kullanabileceğini açıkça belirtmese de bazen “burada mananın tahsisine gidebileceğimiz ne aslı ne de kıyasi deliller vardır”¹²⁵ şeklindeki, bazen de “bu konu, kıyas yoluyla bilinebilecek bir konu da değildir”¹²⁶ şeklindeki beyanlarına rastlanır. Nitekim el-Mâide Sûresi’nin 5/6. âyetini te’vil eden Taberî, “yüzünüzü yıkayın” umûm ifadesinden çıkan ihtilafa kıyas yoluyla çözüm bulmuş ve tercihini: “Gözlerin yüzün bir parçası olduğu halde kimse göz kapakların altının yıkanması gerektiğini söylemez. Bu durum sünnet ve icmâ ile de sabittir. Buna kıyasen denilir ki, abdest mahallinin vücuttaki doğal engel sebebiyle yıkanmasının zorlaştığı durumunda, o yerin yıkanmasının vücubiyeti ortadan kalkar. Ayrıca sahabeden bazılarının, sakalın altını ve burnun içini yıkamaları farz anlamına gelmez, bilakis bu bir tercih nedeniyledir. Nitekim sahabenin bu uygulamasından sakalın altının yıkanmasını farz olarak algılayanlar kıyas konusundan habersiz kalmışlardır. Çünkü kıyas, üzerinde ittifak edilen asli bir hükme yapılıdır. Hâlbuki göz kapaklarının altının yıkanmasına gerek olmadığına dair ittifak varken, sakalının altını yıkamayan kimsenin abdesti veya namazı iade etmesini gerektirecek bir nas veya haber varid olmamıştır.” şeklinde beyan etmektedir.¹²⁷

6. Siyâk-Sibâk. Burada Taberî tahsis delili olarak âyetin siyak ve sibak bağlamını göz önünde bulundurmaktadır. Birçok müfessirin tercih nedeni olan bu kaide, Taberî için de ihtilafı görüşlerin çözümü ve bazı umûm ifadelerin tahsisinde önemli rol üstlenmiştir. Nitekim el-Kehf Sûresi’nin 18/9. âyetini te’vil eden Taberî, “Yoksa sen ashab-ı kehfî ve râkimi şaşılacak âyetlerimizden mi sandın?” buradaki umûm hitapın siyak ve sibak deliliyle kâfirlere tahsis edildiğini “Bilindiği üzere ashab-ı kehf hikâyesinin Kur’ân’da zikredilmesinin gayesi kâfirlerin iddialarına karşı târihi bir gerçeği hatırlatmaktır ve bu durum âyetin siyak-sibak bağlamından

¹²⁰ Taberî, *a.g.e.*, 1:238.

¹²¹ Taberî, *a.g.e.*, 7:16.

¹²² Taberî, *a.g.e.*, 17:175.

¹²³ Taberî, *a.g.e.*, 4:212-213.

¹²⁴ Taberî, *a.g.e.*, 5:80.

¹²⁵ Taberî, *a.g.e.*, 4:157.

¹²⁶ Taberî, *a.g.e.*, 8:194.

¹²⁷ Taberî, *a.g.e.*, 6:115-123.

açıkça anlaşılmaktadır.”¹²⁸ açıklamalarıyla bildirmiştir.

SONUÇ

Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinde ayetleri te'vil ederken en çok başvurduğu kaide ve kullandığı kavramlar arasında umum-husus görmek mümkündür. Nitekim umum-husus üzerinden yapılan te'vilin daha kolay anlaşılır ve anlam sınırlarının da kesinliği söz konusudur. Zira Taberî için ayetin umûm veya husus olduğunun tespitinde göz önünde bulundurduğu: “Yüce Allah'ın korunmuş kitabında indirdiği her âyetin hükmü bize göre ilk bakışta zahiren umûm ihtimallidir. Ta ki, o ihtimalli umûmdan maksadın husûs olduğunu, Yüce Allah kullarına bildirmesine kadar. Yüce Allah'ın bunu bildirmesi ya kitabındaki âyetlerle olur ya da Rasûlü'nün (s.a.s.) diliyle husûs olanı bildirmesiyle olur. Bu durumda umûmi hükümleri husûsileştirecek geçerli bir nas bulunacak olursa o zaman umûm ihtimalli hüküm bırakılarak husûsi hüküm alınır. Bunun dışındaki durumlarda âyetlerin umûmi hükümleri geçerlidir.” şeklindeki değişmez bir kaide söz konusudur.

Birçok ilmin ortak usûl kaidesi olan umûm ve husûsa selef-i salihin döneminden itibaren daha çok Kur'ân te'vili alanında başvurulduğu görülmüştür. Ancak günümüzde umûm ve husûs kaidesi, daha çok bir fıkıh usûlü kaidesi olarak anılmaktadır. Aslında umûm ve husûs kaidesi, genel anlamda lafzî kaidelere dayalı ve bağımsız bir usul kaidesidir. Ne var ki bu kaidenin Tefsir ve Fıkıh usûllerindeki işlevini görmek gerekirse, bunu bir örnek üzerinden anlamaya çalışalım: Yüce Allah, el-A'râf Sûresi'nin 7/204. âyetinde “Kur'ân okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki, size merhamet edilsin” şeklinde buyurmaktadır. Nitekim âyet-i kerime âlimler nezdine hem anlam, hem de hükmü yönünden değerlendirilmiştir. Bilindiği üzere Kur'ân'dan hüküm istinbat etmek için, ilk önce âyetin anlamının ve maksadının bilinmesi gerekmektedir. Bu sebeple, konuyla ilgili ilk söz sahibi te'vil ehli âlimler olacaktır. Aralarında Taberî'nin de bulunduğu te'vil ehlinden oluşan çoğunluk bir cemaat, âyetteki emrin umûm ifade olduğunu belirtmişlerdir. Yani âyetin sebab-i nüzûlüne bağlı kalarak, manayı sadece hutbelerde okunan Kur'ân âyetlerine tahsis etmek doğru sayılmamıştır. Bilakis ister hutbelerde, ister cami ve namazlarda, kısacası herhangi yerde ve durumda okunan Kur'ân âyetlerini dinlemek, âyetin “Kur'ân okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin” şeklindeki umûm ifadesinin gereğidir. Aynı konunun fıkıh usûlü âlimleri tarafından ele alınma tarzına bakılırsa, onların te'vil ehlinin hazırladığı anlam malzemesini hazır olarak ele aldıkları ve üzerine hüküm binâ ettikleri görülür. Böylece usûlcüler, sesli bir şekilde okunan Kur'ân âyetlerinin dinlenmesi ile ilgili hükmünün farz (veya farz-ı kifaye) olduğunu beyan etmişlerdir.

Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân* adlı tefsirinde âyetlerin umûm veya husûs nitelikte olduğunu tespit eden ve bu yöndeki tercihlerde delillendirme açısından etkili olan 22 kaideye rastlanmıştır:

Bunlardan 12-ne Taberî'nin umûmu tespit ederken başvurduğu görülmüştür:

1. Siyâk-Sibâk Delîli
2. Husûs Delîlinin Bulunmaması
3. Dilsel Tahliller
4. Vasıflar Delîli

¹²⁸ Taberî, *a.g.e.*, 15:156-157.

5. Husûstan Umûmun Kastolunması
6. Nesh-Umûm İlişkisi
7. Akıl Delîli
8. Âyet Delîli
9. İcmâ Delîli
10. Yüce Allah'ın Hükümü Delîli
11. Târihi Olaylar Delîli
12. Şiir İstişadı

Bunlardan 9-na Taberî'nin husûsu tespit ederken başvurduğu görülmüştür:

1. Vasıflar Delîli
2. Siyâk-Sibâk Delîli
3. Umûmdan Husûsun Kastolunması
4. Âyet Delîli
5. Nesh-Husûs İlişkisi
6. Hadis Delîli
7. Akıl Delîli
8. Târihi Olaylar Delîli
9. Şiir İstişadı

Bu bir gerçektir ki, umûm, husûs ve tahsis terimleri duyulunca, ilk aklan gelen ilgili terimlerin Fıkıh Usûlü konusunun ait olmalarıdır. Ancak gerek Taberî tefsirinde, gerekse diğer birçok tefsirlerde görüldüğü üzere, umûm ve husûs kaidesi Tefsîr Usûlü için de önemli bir konuma sahiptir. Bu konu üzerinde çalışma sonucunda aşağıdaki neticeler elde edilmiştir:

1. Kur'ân âyetlerinin umûm nitelikli lafızlarının, umûma hamledilmesinin gerekliliği ve tahsisinin de ancak delile dayalı olacağı konusunda, müfessirler nezdinde Taberî'nin önderlik ettiği görülmüştür.
2. Umûm ve husûs kaidesine oldukça ihtimam gösteren Taberî'nin umûm ve husûsu tespit ederken umûm sîga ve lafızlarını açıkça zikretmesine ihtiyaç duymaksızın sağlam deliller bağlamında sonuca vardığı görülür.
3. Taberî'nin tefsirinde genellikle umûmla ilgili tercihlerinin ister te'vil ehli nezdinde, isterse de İslam hukukçuları nezdinde desteklendiği görülmüştür.
4. Taberî'nin umûmu tespit etmesi, birçok manaya ihtimalli olan lafızlarda görüldüğü gibi, müşterek lafızlarda da görülmüştür.
5. Bazı âyetlerin te'vilinde Taberî'nin umûm ve husûsla ilgili değerlendirme ve tercihte bulunmadığı da görülmüştür. Bunun nedeni ya selef-i salihinden gelen rivâyetlerin âyetteki kapalılığı açıklama mesabesinde olması, ya Kur'ân, sünnet, icmâ ve akli delillerin olmaması, ya da konu hakkında zikredilen görüşlerin ehemmiyeti az olup bilinmemesi okuyucuya zarar

vermeyeceği içindir.

6. Birçok mütekaddim usûlcüler gibi Taberî'nin de umûm-husûs, mutlak-mukayyet terimleri arasında ayırım yapmadığı tespit edilmiştir.

7. Gerek te'vil ehli gerekse de usûlcüler nezdinde meşhur olan “İtibar lafzın umûmiliğinedir, sebebin husûsiliğine değildir” kaidesi, Taberî için de önem kesp etmiştir. Ne var ki Taberî'nin bazı âyetlerin nüzûl sebep ve muhataplarını zikretmesi, onun maksadının âyetlerin muhataplarını sınırlamak ve başkalarını hitabın dışında tutmak istediği anlamına gelmez. Bilakis o benzer durumdaki kişilerin de hitaba dâhil olduklarını belirtmek istemiştir. Genel itibarıyla Taberî'nin tefsirinde 178 yerde sarîh bir şekilde umûmu ve 33 yerde husûsu tercih ettiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Taberî'nin 3 yerde umûm ve husûs tercihinden tevakkuf ettiği görülmüştür.

Taberî merkezli mütekaddim ve müteahhir müfessir ve usûlcülerin eserlerindeki umûm ve husûs ile ilgili görüşlerin tespit, tahlil ve mukayyesini içeren bu çalışma sonunda ilgili kaidenin tefsir usûlünde oldukça geniş ve önemli bir role sahip olduğu ve Kur'ân'ın ahkâmını bilme konusunda önemli katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Bilmen, Ömer Nasûhî (ö. 1391/1971). Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, İstanbul: Bilmen Basım Yayınları, 1962.
- Beğavi, Muhiyyüssüne Ebû Muhammed Hüseyin B. Mes'ûd (ö. 516/1122). Meâlimu't-Tenzîl. Thk. Muhammed Abdullâh En-Nemr, Osman Cum'a Ed-Damîriyye ve Süleyman Müslim El-Harş, 2. Baskı, Riyad: Dâru't-Taybe, 1414/1993.
- Beyzâvi, Ebû Saîd Kâdî Nâsiruddîn Abdullah B. Ömer (ö. 685/1286). Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, İstanbul: Şirket-İ Sahafiye-İ Osmâniye, 1884.
- Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Tarihi. Ankara: TDV Yayınları, 10. Baskı, 1995.
- , Tefsir Usûlü, Ankara: TDV Yayınları, 5. Baskı, 1985.
- Çetiner, Bedrettin, Fâtîha'dan Nâs'a Esbâb-I Nüzul, İstanbul: Çağrı Yay., 2010.
- Demirci, Muhsin. Tefsir Usûlü. 13. Baskı, İstanbul: İfav Yay., 2011.
- Ebû Sâlim, Muhammed, El-Âmm ve Eseruhû fi Ahkâmi's-Şerîati, Kahire: Ezher Üniversitesi.
- Gazzâlî, Ebû Hamid (ö. 505/1111), el-Mustasfa, 1. Baskı. Thk. Muhammed Abdusselam, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir (ö. 1284/1868), Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Fâris, Ahmed el-Kazvini (ö. 395/1004), Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa. Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), el-Bidâye ve'n-Nihâye, İstanbul: Trc. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, 1994.
- , Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut: 1413/1993.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah B. Müslim ed-Dineverî (ö. 276/889), Ğarîbu'l-Kur'ân, Thk. Ahmed Sakar, Beyrut: Dâru Kütübi'l-Arabî, 1978.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed (ö. 711/1311), Lisânü'l-Arab, 1. Baskı, Beyrut: Dâru's-Sadr, 1410/1990.
- Suyûtî, Celalüddin (ö. 911/1505), el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut: Müessesetü's-Sekafiyye, thk. Sa'îd el-Menduh, 1996.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve İslamiyye, t.y.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazim (ö. 1367/1948). Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kurân. 3. Baskı, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1943.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh (ö. 794/1392). Bahru'l-Muhî. hzr. Abdülkadir Abdillâh Ani, 2. Baskı, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 1991.
- Zeydân, Abdülkerim. el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh. Bağdat: Mektebetü'l-Kuds, 1985.